

Plaček, Miroslav

Externí fortifikace moravských hradů

Archaeologia historica. 2002, vol. 27, iss. [1], pp. 139-154

ISBN 80-7275-031-3

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140460>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Externí fortifikace moravských hradů

MIROSLAV PLAČEK

Hrady byly zejména v pozdním středověku podrobeny mnohým válečným zkouškám, které trvaly od r. 1380 po celé století. Tyto války byly současně předzvěstí konce zmíněné kategorie šlechtických sídel, ale též vyvolaly poslední úpravy a rozšiřování hradů, jež souvisejí s fortifikačními snahami přizpůsobit defenzivu narůstající efektivitě obléhacích prostředků. Především se začaly používat palné zbraně, zpočátku jen ojedinele a v kombinaci s vrhacími prostředky, a nějaký čas převažovalo použití ploché (razantní) dráhy projektilů. Dokonce bombardy, které měly obdobnou ráži jako mozdíče, střílely naplocho a využívání horní skupiny palebných úhlů tedy mělo jisté zpoždění. Hromadné nasazení dělostřelby nastoupilo již v období husitských válek a pronikavě se zvyšovala i účinnost palných zbraní. Nebyly však jediným faktorem. Od konce 14. století je možné sledovat nesmělé a zatím teoreticky nepropracované počátky systematického obléhání, které jsou rovněž spojeny s formováním kvalitní pěchoty. V důsledku toho byla obrana opevněných sídel a měst postavena před nelehký úkol – nalézt způsoby, jak zvýšit odolnost opevnění proti destruktivnímu účinku obléhacích děl, ale také zkvalitnit jejich obranyschopnost. Nebylo to jednoduché a nakonec se ukázalo, že s trvalým pokrokem v technice a taktice obléhání se do jisté míry dokázaly vyrovnat až novověké fortifikační systémy a praktiky, zatímco středověké, byly upravované, jen dožívaly.

K řešení obou základních problémů defenzivy bylo použito zcela přirozených a logických způsobů. Efektu odolnosti fortifikace proti palbě bylo dosaženo zvětšením její hmoty a vynuceným zmenšením energie a přesnosti projektilů. K tomu nepřímou, ale účinně směřovala snaha znemožnit umístění palebných postavení obléhatelů v nebezpečné blízkosti bráněné pevnosti a opevněním k tomuto účelu je věnována pozornost dále. Konečně cesta k aktivnímu zvýšení účinnosti obrany byla jen jedna: fortifikace musela být vybavena prvky pro využití palných zbraní, dovolujících navíc uplatnění systému boční střelby neboli flankování. Obojímu nejlépe vyhovělo, zejména u měst, vybudování dalšího opevňovacího pásu, jenž byl dostatečně masivní a zformován do tvarů umožňujících instalaci děl s výhodným systémem střelby. Většinou ale došlo jen k případnému zesílení starších hradeb a hlavně jejich doplnění moderními obrannými elementy (baštami, dělovými – bateriovými věžemi, barbakány apod.).

O tom, že se opevnění v prvních třech čtvrtinách 15. století s pokrokem v obléhání nedokázala plně vyrovnat, svědčí enormně vysoký počet hradů dobytých hlavně ve válkách mezi Jiřím z Poděbrad a Matyášem Korvínem. Výsledky za husitských válek nebyly tak pronikavé, i když se o dobytí hradů pokoušely velké oddíly nebo přímo vojska. Jedním z důvodů byly zřetelně určené cíle výpravy, takže po odražení zteče z chodu se vojsko často nezdržovalo obléháním a pokračovalo v tažení. Naopak úspěšná byla déletrvajících obležení, na něž se mnohdy podílel jen nevelký oddíl. Příkladem může být kampaň proti 12 hradům českých odpůrců krále Jiřího v r. 1467 (Frankenberger 1960, 48–49). Evidentně zvýšená frekvence dobytých hradů oproti husitskému období dokládá rychlou evoluci jak v taktice obléhání, tak ve zkvalitňování dělostřelby. Často zmiňovaný vliv husitských válek na vývoj fortifikací se jistě projevil, ale zdaleka ne tak, jak se někdy soudí a reakce na negativní zkušenosti měla též značné zpoždění (k tomu např. Menclová 1961; Měřinský–Plaček 1991; Durdík 1992; 1996). Dlužno říci, že zmatené politické poměry a ekonomický

rozvrat trvající po celé čtyři pětiny 15. století nebyly pro jakoukoliv koncepční a promyšlenou činnost příznivé a proto se často vytloukal klínem klín a provizorií bylo víc než zdrávo. Právě provizorní řešení na bázi dřeva a hlíny zřejmě byla hlavním východiskem a produktem nejkomplikovanějšího období let 1420–1435.

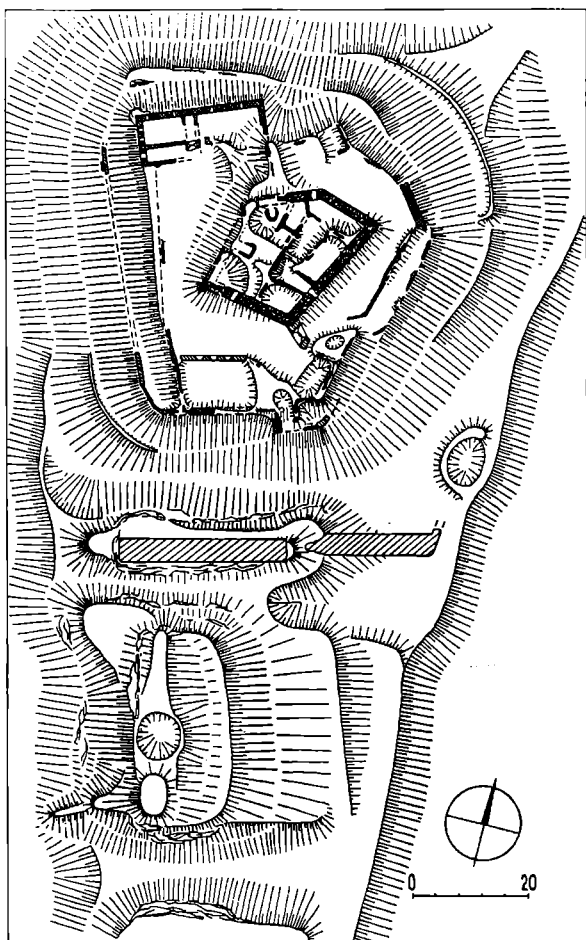
Přístupme tedy k problematice externích opevnění, tedy těch, která nebyla přímou součástí hradu, ale navazovala na něj s určitým stupněm volnosti a rovněž s časovým odstupem. Společně s mateřským objektem vytvářely organismus, jenž byl odolnější vůči dobývání, což ostatně bylo smyslem jejich vzniku. Jedním z prvků posilujícím odolnost pevnosti byly štítové zdi, jejichž vysunutý masiv přehrazoval přístup k hradu a dokázal krýt jeho subtilnější a tudíž i citlivější hradby a budovy před střelbou. Z půdorysného a výškového situování je zřejmé, že důvodem jejich stavby bylo vysloveně ohrožení razantní palbou děl, neboť praky je snadno přehazovaly. Stály vesměs mezi dvěma příčnými (hlavně šíjovými) příkopy a s hradem je podle možnosti spojovaly boční zídka. Nebylo to však pravidlem a záleželo zřejmě i na tom, zda byla koruna štítové zdi upravena pro obsazení posádkou. Občas o možném napojení mnoho nevíme, neboť některé zdi nebyly dokončeny. První příkop (před zdí) byl obvykle vyhlouben v souvislosti s jejím zřízením.

Z příkladů štítových zdí na moravských hradech je možné uvést Templštejn (Kouřil 1979; Bolina 1980), Bítov (Plaček 1999) a Helfštejn (Gardavský 1999). Templštejnská stojí před hradem na zadní straně úseku hřebene, jenž byl v čele opatřen o něco starším předsunutým opevněním, od něhož ji odsekl nově vyhloubený příkop. Síla zdi činí 5 m, je vysoká až 8 m a její východní díl je v místě plánované brány posunut k severu. Právě na nejvyšší partii výškově odstupněného temene je viditelné spodní zdivo místnosti pro osádku. Brána a tudíž i celý komplex zřejmě nebyly dokončeny, o čemž svědčí připravené šmorce v přerušené zdi. Štítová zeď na Bítově je silná skoro 2,5 m a uprostřed mírně zalomená, což zvýšilo její stabilitu. Věže, které ji ukončují jsou pozdější, severovýchodní věž v dnešní podobě a most k ní pocházejí dokonce z romantické přestavby. Datování bítovské štítové zdi není pevné, ale nepochybně je pozdně gotická, patrně z poslední třetiny 15. století. Hradbami byla zřejmě spojena s hradem až při dostavbě průchozí jižní věže v první polovině 16. století, čímž teprve vzniklo komunikačně využitě vstupní předhradí.

Konečně na Helfštejně až na počátku 16. století vyrostla tzv. Široká zeď s dělovými komorami v přízemí. Vybudoval ji asi Jan z Pernštejna, ale k započetí stavby patrně došlo ještě před smrtí jeho otce Viléma († 1521). Stavěla se po etapách a také ona byla k velkému perňštejnskému předhradí připojena s určitým časovým odstupem. Přes vybavení přízemními dělovými komorami a 22 postaveními děl na koruně až 10 m široké však šlo o prvek, jenž byl stále historizující reminiscencí na štítové zdi 13. století a v rámci hlavních vývojových tendencí tudíž neperspektivního charakteru. Běžné datování druhé vrstvy štítových zdí se tedy pohybuje v rámci poslední třetiny 15. a počátku 16. století. Jen o málo, ale přece jen starší se jeví zeď předhradí na hradě Loučky, jež však zřejmě vznikla pouze výrazným zesílením starší čelní a subtilnější hradby někdy v polovině 15. století (Měřínský–Plaček 1984, 246; Poláček 1990; 413).

Především ve smyslu situování byl určitou variantou štítové zdi obránci obsazený věžovitý fortifikační prvek stávající bezprostředně před hlavním šíjovým příkopem. Nevelká šířka objektu sice nemohla clonit hrad před přímou střelbou, ale o to ani kvůli relativní subtilnosti nijak neusiloval. Bránil však útočníkům v náporu na čelo hradu ve směru ostrožny, kterou před ním přetínal nový příkop skromnějších rozměrů. Podle polohy a osazení obránci lze tedy takový objekt nazvat šíjová bašta. Na Rabštejně u Dukovan zůstala půdorysně uzavřená hrázka, patrně po nevyšoké okrouhlé věži (s břitem?), jejíž vznik je možno nepřímou datovat někdy před rok 1440, kdy byl hrad velkomeziříčským sněmem stavů patrně vykoupen a záměrně demolován. (Kouřil 1978, 138–142; Plaček 2001, 527). Věž byla umístěna v zadní části obdélného, lehce opevněného útvaru, jenž byl vysunut před šíjový příkop a lemoval ji půlkruhový plášť, před nímž se ještě nacházel oblouk náspu. Mezi velkým a novým mělkým příkopem stála obdobná, ale hranolová bašta drahotušské-

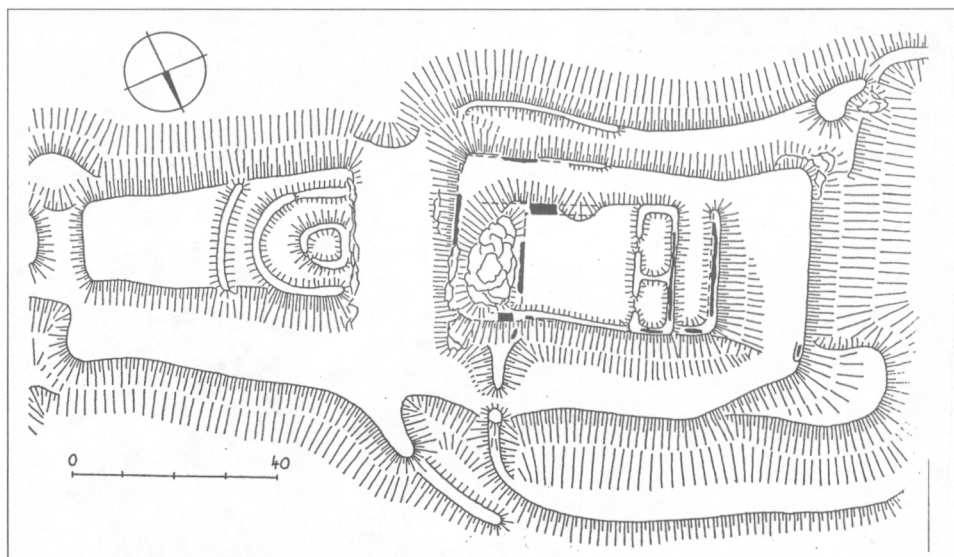
Obr. 1. Templštejn, štítová zeď na terénním náčrtu je řídko šrafována, před ní jsou zbytky staršího předsunutého opevnění.

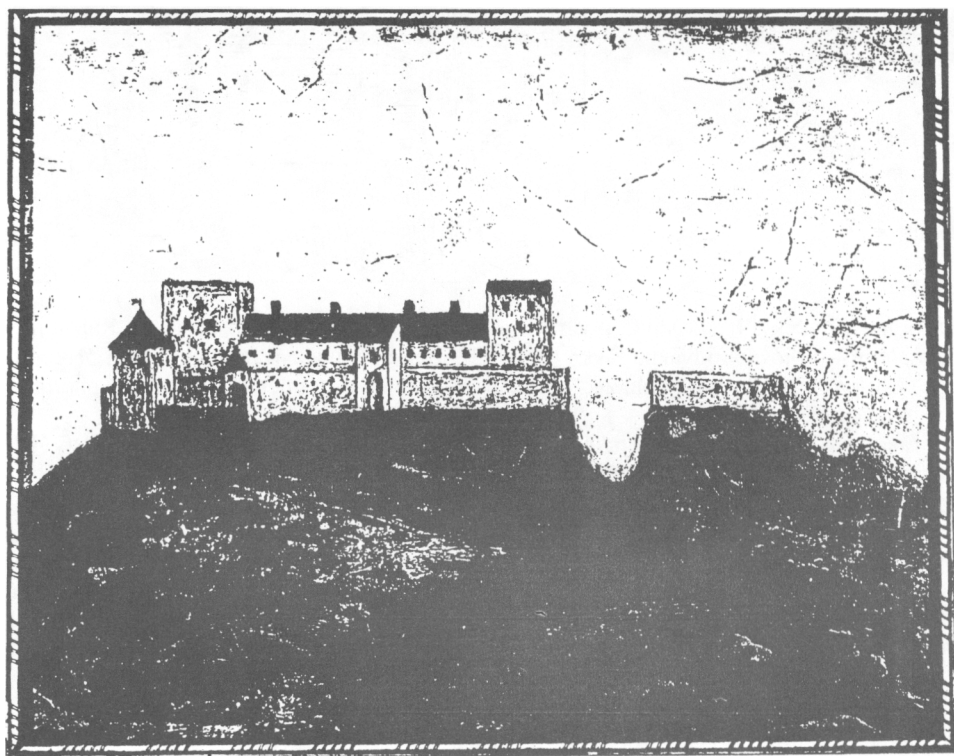
ho hradu (Plaček 1988). Navíc pochází přibližně z téže doby, jako bašta na Rabštejně. S hradem ji spojovala odvázná lávka (délku 22 m překonávala 12 m nade dnem příkopu) pro pěší, pro niž byla čelní oblá zeď parkánu upravena a prolomena brankou se vpadlinou pro zvedací část můstku.

Jakousi šíjovou baštou byla také nízká pětiboká dělová věž před Děvičkami, již zvýšili obranyschopnost svého hradu páni z Liechtenštejna. Protože pochází asi až z třetiny 16. století, tedy z doby krátce po obléhání Vídně Turky, má již raně renesanční utváření (Menclová 1966). Dělové komory věže jsou uspořádány ve dvou podlažích a tudíž jde o tzv. bateriovou věž, kterýžto element je na Moravě poměrně málo obvyklý. Rovněž Lichtenštejnové v Mikulově vystavěli obdobnou věž na skalnatém Kozím vrchu před hradem a proto má charakter typického předsunutého opevnění. Jen skromné přizpůsobení pro palné zbraně větší ráže a tvar zaoblený do břitu patrně ukazují na původ z doby o něco dřívější, i když s uváženou druhou polovinou 14. století (Kostka 1962, 8) nelze počítat.

S jiným typem externích fortifikací souvisel druhý způsob, jak snížit efekt střelby děl a obléhacích strojů vůbec, totiž s oddálením palebných postavení mimo účinný dostřel nebo na jeho hranici. Zmínka o obléhacích strojích není zbytečná a ještě v období husitských válek je doloženo jejich intenzivní využívání, přičemž nezáleželo na tom, zda šlo o hrady, tvrze, či města (Vavřinec 1940, 59, 77; Bartošek 1981, 233–239, 248). Znemožnění instalace obléhacích zařízení bylo mimořádně vhodné zejména tehdy, když se v pásmu dostřelu,

Obr. 2. Rabštejn u Dukovan, před jádrem relikty šijové bašty.

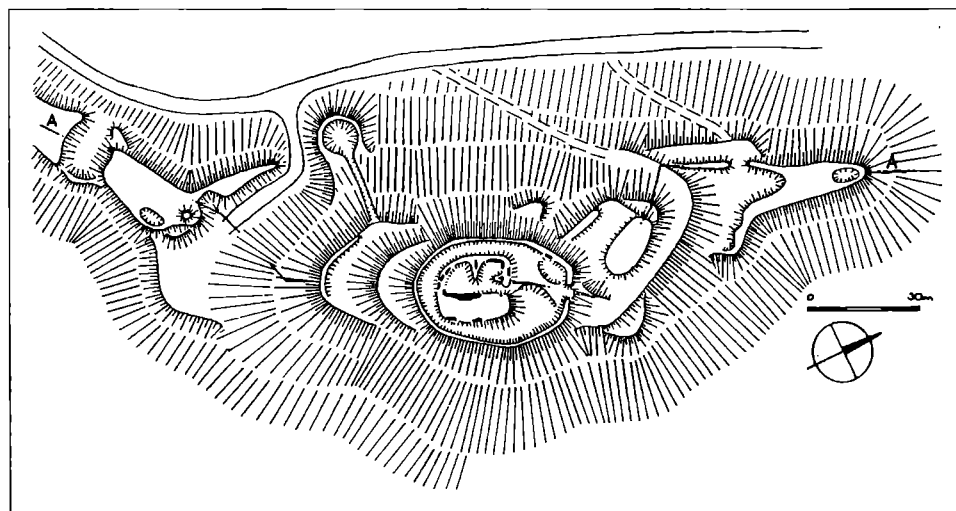

Obr. 3. Starý Jičín, hrad s vysunutým opevněním (vpravo) na olejomalbě z doby okolo 1670 (OVM N. Jičín).

tedy v nebezpečné blízkosti hradu vypínaly dominantní výšiny, případně terén na některé (hlavně dostupné) straně stoupal nad niveletu hradu. Proto tato místa zabrala fortifikace obsazená ozbrojenci z hradní posádky. D. Menclová (1972, 315) je obecně nazývala předsunutými opevněními, T. Durdík (1973, 139) baštami. Jak již správně definovali J. Smetana a F. Gabriel (1982, 57), v zásadě existují opevnění vysunutá, která vybíhají daleko před hrad jakoby nepříteli vstříc, ale jsou s mateřskou pevností nějakým způsobem propojena nebo zcela samostatná předsunutá opevnění bez fortifikačního propojení s hradem. V tom případě bylo jejich osazenstvo nuceno při obležení spoléhat především na své síly a minimální pomoc z hradu mohla být poskytována jen za určitých okolností (snížená viditelnost ap.). Stavební charakter těchto opevnění byl velmi různorodý a nepochybně se odvíjel od toho, jestli šlo o důkladné a rozmyslné založení či nouzové zabezpečení vyvolané akutním ohrožením již v průběhu konfliktu.

Vysunutá opevnění přitom měla dvě základní způsoby uspořádání. Někdy se jednalo o jediný, kvůli terénu většinou velmi protáhlý útvar s minimální vnitřní zástavbou. Na rozdíl od předhradí ovšem nebyl navlečen na hlavní komunikační trasu k hradu, která však často procházela podél něho a tudíž byla ovládána trvalým postřelem z ochozu ohrady. Tato varianta vysunutých opevnění u hradů v ostrožných a hřebenových polohách rovněž znemožňovala přilnutí k čelu hradu, podobně jako šíjové bašty, a při menších rozměrech se de facto jedná o jejich jistou modifikaci. V celokamenném provedení známe takové vysunutá opevnění na Starém Jičíně a Cornštejně. První bylo protáhlé a v čele zaostřené a jeho horizontálu nerušila žádná střecha převyšujícího stavení. Na Cornštejně měl rozlehlý obdélný útvar v čele štítovou zeď s ostroúhlou baštou a v nároží u příkopu před hradním jádrem možná později přistavěnou baštu pro palné zbraně (Menclová 1964; Plaček 1999a). Zdá se, že obě opevnění jsou až výsledkem stavební činnosti nejdříve z přelomu 15. a 16. století.

Nepochybně starší je podobný útvar na Pyšolci (zpuštěl před r. 1464), jehož exponované čelo, patrně v podobě věžové, snad trojboké stavby, bylo rovněž zaostřeno (Plaček 1986, 195; Poláček 1990, 419; Sadílek 1998, 329–330). Protože na Pyšolci s konečnou platností neznáme stavební vývoj, tím méně proměny komunikačního schémata, je možné, že tento útvar byl obvyklým průchozím předhradím. Trochu zvláštním případem je hranatá a dovnitř otevřená věž, jež na Vranově ukončuje na východě hradbu prodlužující dolní parkán. Věž zabezpečovala konec hřebene a vysunutí je z druhé strany vymezeno kolmou skalní

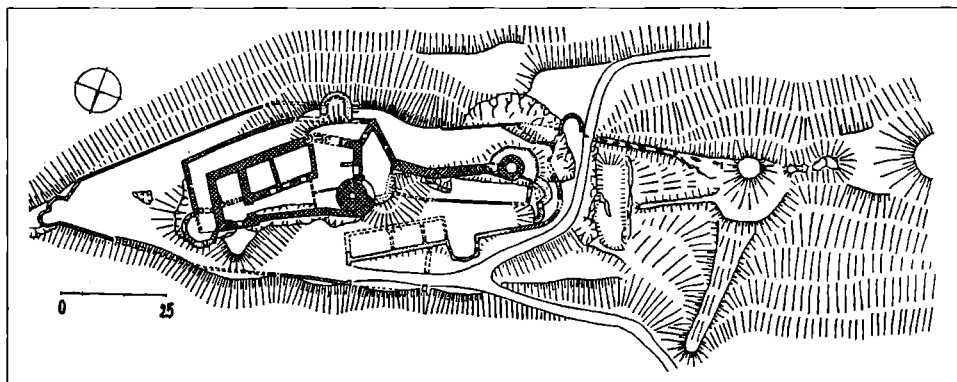

Obr. 4. Plankenberk, vysunutá fortifikace na obou koncích protáhlé dispozice.

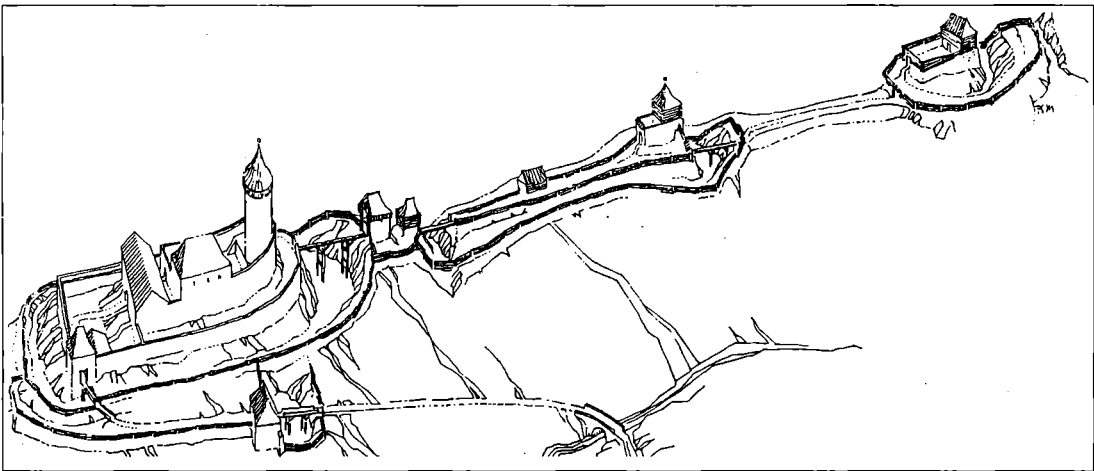
stěnou k Dyji (Plaček 1996, 57). Posledními zajímavými objekty, ale ze dřeva a hlíny, byly dvě fortifikace zajišťující hřebínky vybíhající z hradní kupy Plankenberka (Plaček–Procházka 1986, 25–26). Zatímco východní opevnění je ke vstupnímu předhradí evidentně připojeno, západní před šijovým příkopem patrně navazovalo na studniční objekt a na svah kupy jen dřevěnou ohradou, která též uzavírala boky příkopu. Obě fortifikace souvisejí zřejmě s téměř výhradně vojenským využitím hradu v 15. století a jeho několikanásobným dobytím a následnou obnovou. R. 1437 se uvádí jako „hora, kde kdysi byla tvrz“, ale po r. 1468 ho obnovili. Definitivně byl opuštěn mezi léty 1472 a 1493 a bez výzkumu nelze dotčené fortifikace přesněji datovat.

Druhou variantu vysunutých opevnění tvoří obvykle samostatně hájitelná pevnůstka, často jen věž, spojená s hradem rovnoběžnými zdmi, širokou zdí či jinak provedeným koridorem. Zděná věž byla patrně na Cimburku u Koryčan. Stála na pahorku asi 45 m před čelem hradu, na něž navazovala dnes destruovaná hradbou. Místo věže ze tří stran lemuje terasa, z níž vybíhá druhá hrázka po hradbě, takže snad byla využita. Sedlo před objektem bylo asi uměle prohloubeno. Rovněž nedaleké Střílky byly vybaveny podobným objektem (Plaček–Procházka 1984; Kohoutek 1995, 94). Skalnatý pahorek obsadila oválná centrální stavba, kterou obíhala zdvojená obruba valu s mezilehlým příkopem. Celek byl rovnoběžným hrazením napojen na vnější příkopový násep hradu. Bez archeologických výzkumů však nevíme, jestli celý útvar byl zděného nebo dřevohlinitého provedení, zatímco vysunutá fortifikace hradu Drahotuše (I) byla patrně ze dřeva a hlíny z využitím nasucho kladeného zdíva (Plaček 1988). Tak byla patrně provedena hlavní budova, snad věž se dvorkem či nízkým stavením, k níž se přikládalo východní rameno ohrady sbíhající k šijové baště. Podél tohoto boku a v čele se táhl příkop vymezený zčásti nízkým valem. Zajímavý je také vysunutý objekt Hoštejna (Plaček 1990), jenž se nachází 75 m před příkopem předhradí. Přibližně obdélný útvar (23×15 m) využil zvýšeného a zúženého místa hřebene, od jehož stoupajícího pokračování je oddělen až 17 m širokým příkopem. Centrální objekt lemuují dříve přihrazené terasy. O možném spojení s předhradím svědčí valová luneta uprostřed hřebínku, ale i v pozitivním případě šlo nejspíše o dřevěný (palisádový?) koridor.

Pozoruhodné jsou případy, kdy fortifikace tvořila jakousi předhradní akropoli. Je proto formou vysunutého opevnění, ale bez výkopů někdy nelze rozhodnout, jestli nešlo o starší předsunutou fortifikaci, k níž se ohrada vnějšího a vesměs ne zcela typického předhradí připojila. Je tomu tak na Zubštejně, kde jde o lehce opevněnou plochu hospodářského a provozního zázemí (Sadílek 1998, 330; Plaček 1986, 193–194). Do oválu tvarovaná hradba se připínala k východnímu skalisku a jádro na severozápadu rozšiřovala přihrazená plošina. Organické zapojení akropole do nároží ohrazení severního předhradí Bludova svědčí pro koordinovaný vznik (Gardavský 1963; Měřínský–Plaček 1991, 226–227). Opět jde

Obr. 5. Cimburk, na západní straně půdorysu je vysunuto opevnění.

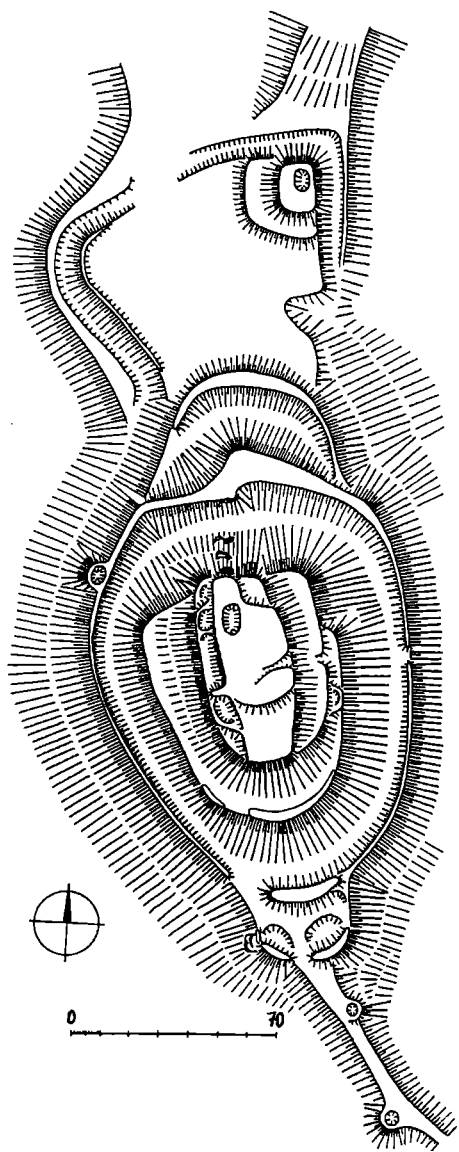

Obr. 6. Drahotuše, před hradem zdvojená šijová bašta, dále vpravo vysunutá a předsunutá opevnění (rekonstrukce P. Šimečka, upraveno).

o lehce opevněné předpolí sloužící asi jako základna vojenského oddílu a vyvýšený obdélný útvar patrně představoval víc pevnůstku jejího velitele, než vysunutou fortifikaci hradu. Předhradní akropolis, rozsahem spíše druhým hradem, byl také rozlehlý objekt (55×60 m) na výšině před Tepencem. Nad šijovým příkopem na severu se patrně tyčilo věžovité stavení. Zvláštností je skutečnost, že ohrazení hospodářského předpolí využilo pozdně bronzového valu, který byl postupně nahrazován hradbou, ale k dokončení do zániku hradu na přelomu 14. a 15. století nedošlo (Tymonová-Kalábek 1998). Toto datování je důležité pro zařazení vysunutých fortifikací, která je tak u nás nejstarší známou.

Dalším svěbytným typem jsou zcela samostatná předsunutá opevnění, jejichž posádka nemohla spoléhat na fortifikační propojení s hradem a proto pomoc odtud v průběhu obléhání mohla obdržet jen minimální. Tato forma vnějších opevnění byla podle možností realizována jak v dřevohlinitém provedení (Drahotuše II, Cimburk u Trnávky, Lamberk, Lukov, Račice, Malenovice), jako zděné věže v dřevohlinité (Cornštejn, Nový Hrádek) či kamenné fortifikaci (Pernštejn), nebo věže stojící osamocně (Mikulov). Zatímco předsunutá fortifikace na Drahotuších (Plaček 1988) měla půdorysně osvědčený oválný tvar s věžovitou částí v čele a na méně strmé straně ji chránil srpek valu a příkopu, na Starém Cimburku šlo o pahorek s obdélným vrcholkem asi 40 m před předhradím bez prstence náspu a příkopu. Přitom okružní val hradu byl v ose zmíněné bašty rozšířen pro další věžovitý objekt (srub?) situovaný před čelem předhradí (Lancinger-Svoboda 1995, 33–34). Naproti tomu dvojité příkop s mezilehlým valem chránil okrouhlou pevnůstku (průměr plošiny byl cca 12 m) na výběžku z masivu kopce asi 240 m severovýchodně od malenovického hradu (Kohoutek-Vřla 1987) a okrouhlá je také fortifikace v poloze Tanečnica přibližně 160 m západně od Lukova (Kohoutek 1995, 55). Málo známá je předsunutá bašta hradu Lamberka, která zabrala spočinek příkrě klesajícího hřebene, na jehož konci v záhybu Oslavy se nacházel hrad. Podélný útvar je od zbytku protáhlého spočinku oddělen zdvojeným příkopem a od hradu je vzdálen 220 m, ale zhruba o 65 m výš, než on. Právě důkladnost obrany od jihovýchodu hovoří o obsazení posádkou hradu. Vzhledem k opuštění Lamberka ve čtyřicátých letech 15. století je vznik objektu poměrně raný.

Vrcholem kvality předsunutých opevnění však byly rozsáhlé zděné bolverky vymezené silnou zalamanou hradbou, ale bez výraznější vnitřní zástavby (Hukvaldy, Nový hrad u Adamova). Tzv. „Kulatina“ před hradem Hukvaldy byla s ním spojena až renesančními hradbami (Konečný-Merta 1980, 315–316; Kouřil-Žáček 1981, 260). Podle archeologických nálezů je možno počítat s jejím vznikem už od přelomu 14. a 15. století. Nelze však

Obr. 7. Bludov, na severu na hrad navazuje opevněné tábořiště s velitelskou pevností.

úrovni. řazených nálezově do první poloviny 15. století. Větší zaujímá vyvýšenou hranu terénní terasy za potokem, u něhož stála tvrz. Od předpolí je chránil dvojžený oblouk příkopu a val, hlavní stavba byla z palisády zformované do kruhu a snižená luneta v čele hrála roli nižšího obranného ochozu. Druhé opevnění střežilo úvoz cesty od jihu, chyběl mu vnější val a vytěžený materiál byl využit pro zvýšení obvodu centrálního objektu se sníženým středem. Naopak v kategorii hradů je použit zcela neobvyklý způsob oddálení útočníka na Engelsberku (Plaček–Procházka 1984a; Kohoutek 1995, 27). Před příkopem a valem předhradí přetíná hřbet dalších pět příčných příkopů a mezilehlých náspů, z nichž čtyři jsou natolik rozšířené, že musely nést obranné, patrně srubové stavby. Celé pásmo je 80 m

vyloučit, že původně mohlo jít o jednodušší formu, již dodatečně „Kulatina“ nahradila. Zděné předsunuté opevnění Nového hradu rovněž nahradilo starší dřevohlinité, jež se neosvědčilo při obležení Uhry krále Matyáše v r. 1470 a hrad na konci masivu byl dobyt (Menclová 1961, 464–465; Konečný–Merta 1976; 1980). Stavbu nového opevnění završil Dobeš Černoohorský z Boskovic v r. 1493, ale zdá se že v jejím průběhu došlo k rozhodnutí neobnovit původní hrad a funkčně jej nahradit novostavbou fortifikace. Proto obdržela prostý palác, který známe pouze ze starého plánu (Vašek 1998).

Právě v těchto ojedinělých případech se předsunutá opevnění svou velikostí a někdy i charakterem blíží běžným hradům. Ku příkladu tzv. Bašta v Boskovicích zaujala půdorysem lichoběžníka hradby vrcholky Zámeckého vrchu a obsahovala zděné a klenuté trojprostorové stavení (Plaček 1988). Případný archeologický výzkum by měl s konečnou platností prověřit, že se skutečně můžeme rozloučit s původní představou o následníkovi nejstaršího sídla pánů z Boskovic. Podobný je problém několikavěžového pětibokého objektu v čele předhradí hradu Veveří. Bývá považován za velkou externí fortifikaci (Konečný 1981, obr. 1; Měřinský–Plaček 1991, 225; Samek 1994, 223), pro což vskutku svědčí několik indicií, avšak stejně tak za přední díl vrcholně gotického předhradí (Líbal 1984, 208). Za součást předhradí ho s opatrností označovala D. Menclová (1994, 239), ale datovala jej do doby po r. 1458. O klasifikaci objektu a správném časovém zařazení výstavby snad definitivně rozhodne probíhající stavebně historický průzkum.

Zcela unikátním jevem je dvojice předsunutých opevnění ve Mstěnicích (Nekuda 1985, 63–75). Příslušely totiž k typické vesnické tvrzi, ačkoliv kvalitativně na vysoké

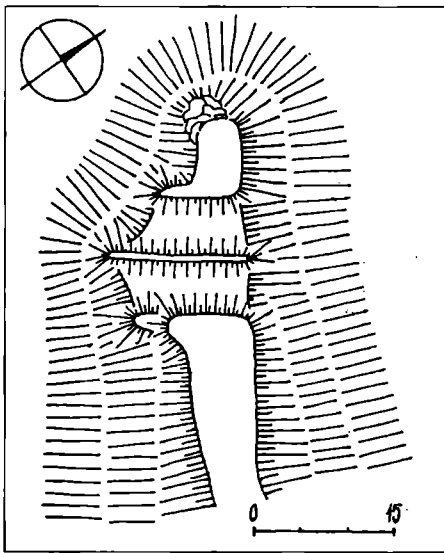

Obr. 8. Situace hradu Nového hradu, Lamberka a předsunutého opevnění (P).

hluboké a vzdalovalo nepřítele do vzdálenosti víc jak 160 m od průčelí hradního jádra.

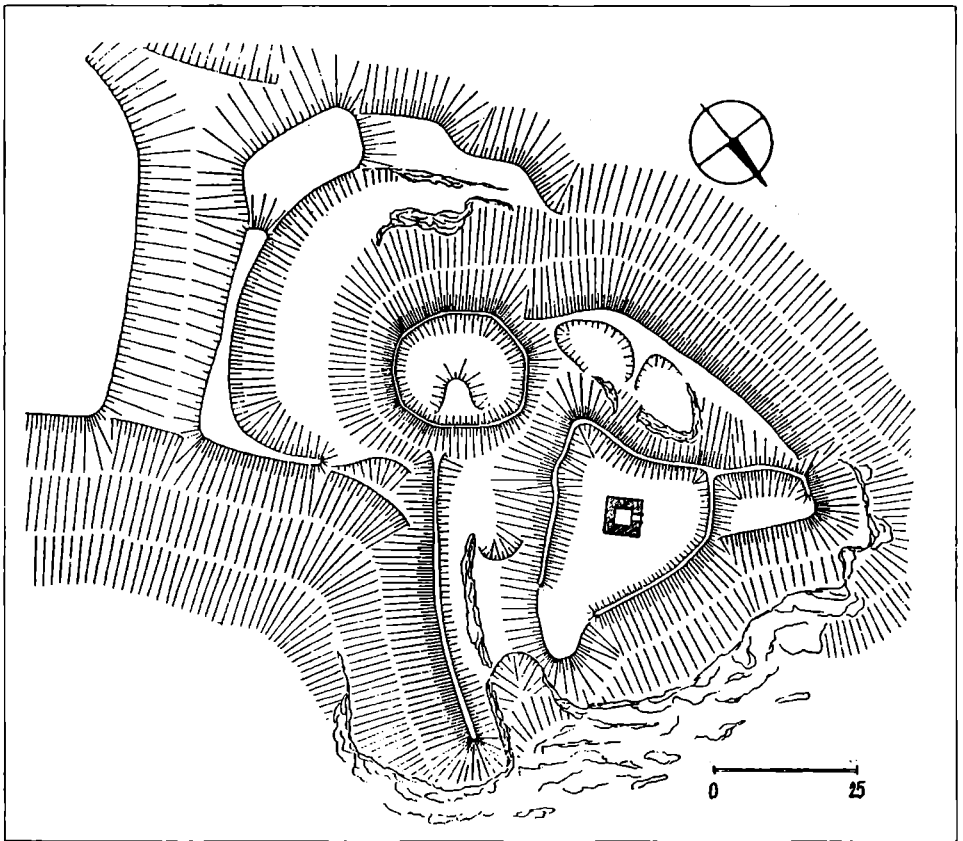
Dosavadní datování externích fortifikací se pohybovalo nejdříve od poloviny 15. století. Avšak podrobnější zkoumání přineslo zařazení některých objektů do doby okolo třetiny tohoto věku (Lamberk, Hoštejn, Drahotuše – šíjová bašta, Vranov). Dříve uvažované vysunutě opevnění Aueršperka sice mohlo být druhou věží hradu, podobně jako na Cimburku u Koryčan, ale existují velmi nadějně možnosti doložit zřizování předsunutých fortifikací už na přelomu 14. a 15. století. Na Tepenci jde takřka o jistotu, „Kulatinu“ Hukvald bude nutno prověřit archeologicky. Další rezervy spočívají v eventuálních a často neidentifikovaných přestavbách objektů v okolí hradu. Na Cornštejně stojí předsunutá věž na místě staršího obléhacího prakoviště a tuto hrozbu majitelé hradu neutralizovali okrouhlou dřevohlitou předsunutou baštou, kterou konečně po r. 1470 nahradili existující věží (Konečný–Merta 1980, 307; Měřínský–Plaček 1991 a).

Nejčastěji se externí fortifikace budují ve druhé polovině 15. věku až po první polovinu 16. století, do níž patří objekty na Děvičkách, Cornštejně (vysunutě opevnění), Starém Jičíně a Mikulově. Přitom se obecně staršími ukazují vysunutá opevnění, která vzešla ze šíjových bašt. Nepřehlédnutelnou úlohu při výstavbě předsunutých opevnění sehrál Dobeš Černoorský z Boskovic, který byl stavebníkem obou mohutných zděných objektů před

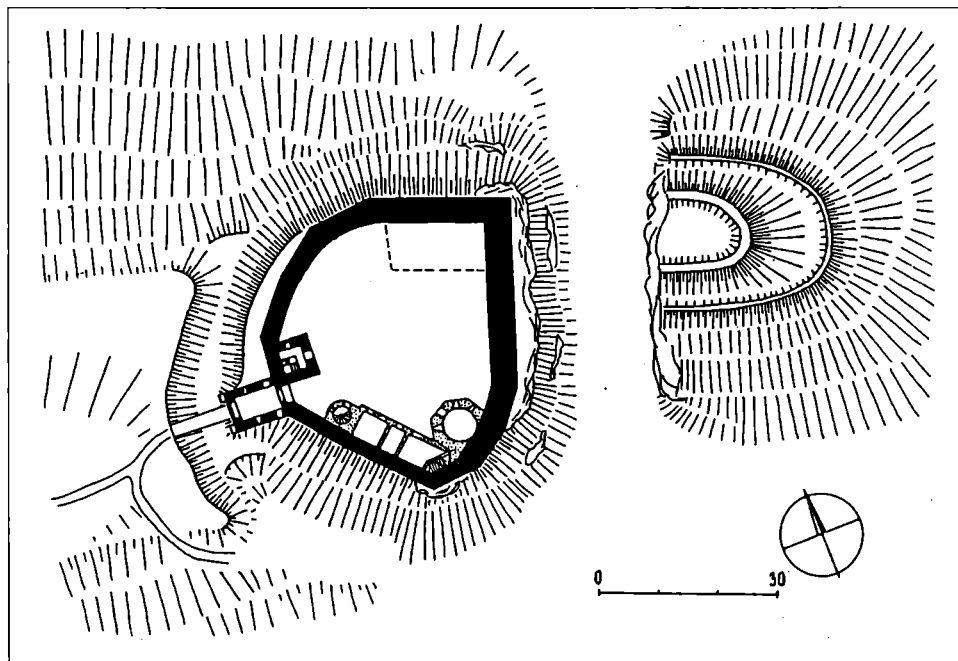
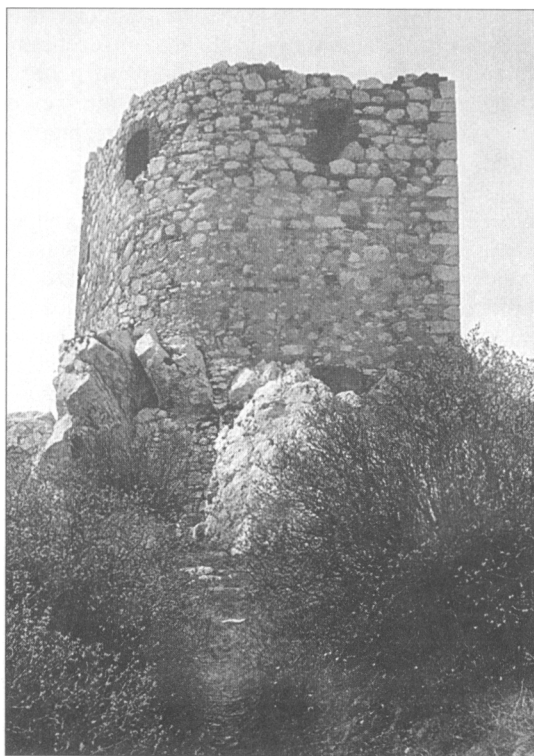
Obr. 9. Lamberk, terénní náčrt předsunutého opevnění.

Obr. 10. Cornštejn, terénní náčrt starší (polygonální) předsunuté bašty a mladšího útvaru s kamennou věží, která stojí na místě obléhacího prakovlště.

Obr. 11. Mikulov, předsunutá věž na Kozím vrchu od severovýchodu.

Obr. 12. Nový hrad u Adamova, mladší a starší předsunuté opevnění (narušené příkopem).

Hukvaldy (asi) a Novým hradem u Adamova (jistě). Předsunuté opevnění Nového hradu se dokonce v průběhu stavby stalo hradem – centrem novohradského panství a původní zadní hrad oproti původnímu záměru patrně už neobnovili. Poněkud jinak skončilo předsunuté opevnění Nového Hrádku. Dřívější dovnitř otevřenou věž nadvakrát rozšířili a na přelomu 15. a 16. století ji úpravou a přihrazením k hradu změnili na hlavní obytnou budovu celého sídla.

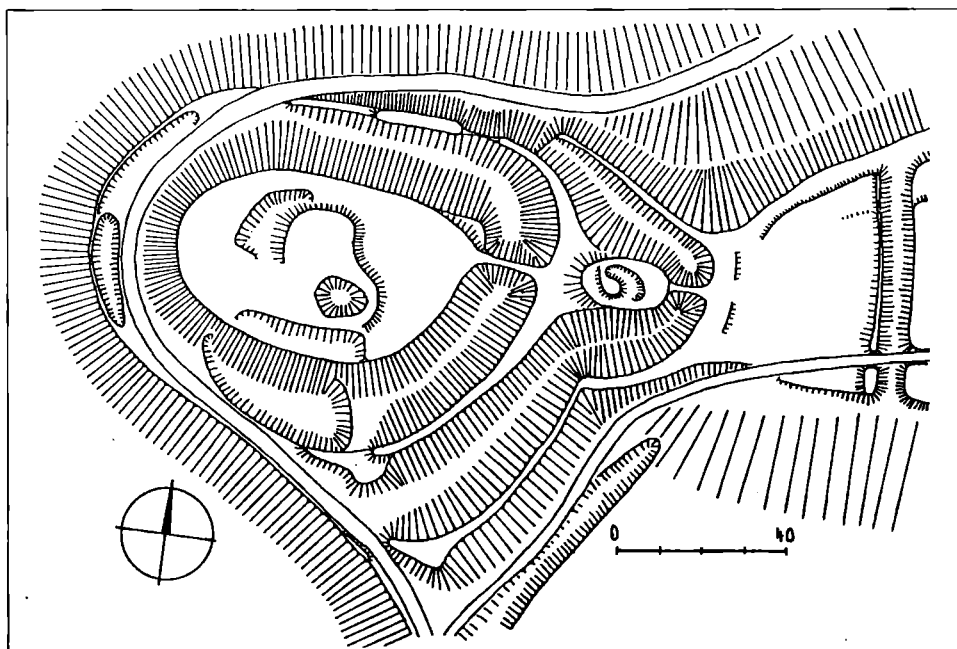
Zvláštní jev představují hradní předpolí, jež jsou lehce opevněná valem a mělkými a neširokými příkopy. O nich se důvodně předpokládá, že sice ztěžovala přístup k hradu, ale hlavní funkcí bylo tábořiště menších vojenských oddílů. V neklidném sklonku 14. a po značnou část 15. století si je řada feudálů udržovala a používala. Už z raného období taková předpolí známe z Aueršperka a Chlumu, možná i Bludova a do období česko-uherských válek asi patří tábořiště před hradem ve Ždánicích (Plaček 1991a; 1985; 1984). K tomuto účelu asi sloužila i velká pozdně gotická předhradí Lukova, Zubštejna a mimořádně pozoruhodný je případ Tepence, kde už zmíněné vysunutí opevnění – akropole rozsáhlého předhradí prehistorického původu – vzniklo nejpozději na konci 14. století.

Objevy pozůstatků dalších externích fortifikací a získávání upřesňujících poznatků o těch známých lze právem očekávat. Stupeň jejich poznání je totiž převážně nižší než sídel, k nimž příslušely. Pozornost je nutné věnovat možné záměně s relikty obléhacích táborů a bašt. Např. zřetelné reliéfy zmizelých objektů na stoupajícím hřebínku před Bítovem a na spočinku svahu jihozápadně od Rokštejna zbyly skoro jistě po obléhacích baštách. Prospekci okolí hradů a zřícenin bude tedy nutno věnovat zvýšenou pozornost, neboť často nepatrné pozůstatky jsou vážně ohroženy antropogenními i naturálními vlivy.

Přihlédneme-li k dosavadním poznatkům o všeobecném vývoji opevnění v pohusitském období, zjišťujeme, že skoro až do konce 15. století stále převažovaly tradiční středověké tendence hlavně ze 14. století, i když přece jen ovlivněné zřetelnými snahami po zvýšení obranyschopnosti. Pouze použití dělových bašt v poslední třetině 15. a hlavně pernštejnských sypaných rondelů v první třetině 16. věku ohlašují blížící se nástup renesance a s ní spojené počátky zásadních proměn opevňování. Příspěvkem dotčená externí opevnění našich hradů jsou v rámci Evropy mimořádná co do variant provedení a frekvence a byla jimi vybavena celá řada našich hradů již od druhé čtvrtiny 15. století. Tyto reakce domácího původu jdou na vrub častým obléháním bouřlivého století a jsou určitým příspěvkem čes-

Obr. 13. Boskovice – zřícenina „Bašty“ (vpravo) před 1725 (Hoferiana – AMB).

Obr. 14. Ždánice – opevněné tábořiště v předpolí hradu (terénní náčrt).

kých zemí do vývoje evropských fortifikací. Platí to i přesto, že obdobně jako dočasné zapojení vozových šiků do taktiky polních vojsk, nebyly součástí hlavního vývojového proudu, jenž směřoval ke vzniku bastionové soustavy. Využívání odloučených fortifikací bylo do jisté míry též užitečným řešením z nouze, ale není bez zajímavosti, že příbuznou ideu využili navrhovatelé fortového pevnostního systému 19. století, ovšem již v pokročilém systému a měřítku (srov. Kupka 2001, 136–154).

Literatura

- BARTOŠEK, 1981: Bartošek z Drahonice, Kronika. In: *Ze zpráv a kronik doby husitské* (ed. I. Hlaváček, 231–289. Praha.
- BOLINA, P., 1980: Hrad Templštejn, k. ú. Jamolice, okr. Znojmo a jeho vztah k chronologii hradů s plášťovou zdí na Moravě. *AH* 5, 267–276.
- DURDÍK, T., 1973: Předsunuté bašty českého vrcholně středověkého hradu. *Historická geografie* 10, 433–471.
- DURDÍK, T., 1992: Abriss der Entwicklung der böhmischen Burgen im 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts. *CaBe* 2/1990, 321–333.
- DURDÍK, T., 1996: Abriss der Entwicklung der böhmischen Artillerieburgfortifikationen des 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts. *Castella Maris Baltici* 2, 35–46.
- FRANKENBERGER, O., 1960: Husitské válečnictví po Lipanech. Praha.
- GARDAVSKÝ, Z., 1963: Nad zbytky bludovského hradu. *Severní Morava* 9, 54–61.
- GARDAVSKÝ, Z., 1999: Rekonstruovaná zřícenina hradu Helfštýna. In: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, III. Olomoucko*, 239–243. Olomouc.
- KOHOUTEK, J., 1995: Hradý jihovýchodní Moravy. Zlín.
- KOHOUTEK, J.–VRLA, R., 1987: Pozůstatky středověké fortifikace u hradu Malenovice, okres Gottwaldov. *PV* 1984, 71. Brno.
- KONEČNÝ, L.–MERTA, J., 1976: Zjišťovací průzkum středověkých fortifikací v okolí Nového hradu. *AH* 1, 231–252.
- KONEČNÝ, L.–MERTA, J., 1980: Pokračování průzkumu středověkých opevnění kolem Nového hradu u Adamova. *AH* 5, 305–319.
- KOSTKA, J. ad., 1962: Mikulov. Městská památková rezervace, státní zámek a památky v okolí. Praha.

- KOUŘIL, P., 1978: Příspěvek k poznání hradů Kozlova, Kufštejna a Rabštejna ve středním Pohjhlaví na jz. Moravě. AH 3, 131–145.
- KOUŘIL, P., 1979: Archeologické nálezy z hradu Templštejna (železné předměty). AH 4, 129–140.
- KOUŘIL, P.–ŽÁČEK, R., 1981: Příspěvek k dějinám hradu Hukvaldy na severní Moravě. AH 6, 253–270.
- KUPKA, V. a kol., 2001: Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- LANCINGER, L.–SVOBODA, L., 1995: Hrad Cimburk u Městečka Trnávky. Průzkumy památek 2, č. 1, 29–36.
- LÍBAL, D., 1960: Stálá opevnění doby poděbradské a jagellonské. In: Frankenberger, O., Husitské válečnictví po Lipanech, 148–168. Praha.
- LÍBAL, D., 1984: Gotická architektura. In: Dějiny českého výtvarného umění I/1. Praha.
- MENCLOVÁ, D., 1961: Vliv husitských válek na pozdně gotickou fortifikační architekturu. Umění 9, 433–471.
- MENCLOVÁ, D., 1964: Cornštejn. Brno.
- MENCLOVÁ, D., 1966: Děvičky. Brno.
- MENCLOVÁ, D., 1972: České hrady II. Praha.
- MENCLOVÁ, D., 1994: Hrad Veveří. Z pozůstalosti autorky Moravských hradů na paměť jejich nedožitých narozenin (redakční poznámka. Z. Měřinského). VVM 46, 236–247.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.–PLAČEK, M., 1984: Povrchový průzkum hradu v Dolních Loučkách (okr. Žďár nad Sázavou). PV 1982, 51–52. Brno.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.–PLAČEK, M., 1991: Vývoj hradní architektury na Moravě a ve Slezsku od husitských válek do 1. třetiny 16. století. AH 16, 215–232.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.–PLAČEK, M., 1991a: Terénní pozůstatky fortifikačních systémů v předpolí hradu Cornštejna (k. ú. Bítov, okr. Znojmo). CaBo 2, 161–176.
- NEKUDA, V., 1985: Mstěnice I. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Hrádek – tvrz – dvůr – předsunutá opevnění. Brno.
- PLAČEK, M., 1984: Zaniklý hrad na Palánku ve Ždánicích. MK 20, č. 2, 5.
- PLAČEK, M., 1985: Hrad Chlum a historické okolnosti jeho vzniku. VVM 37, 61–67.
- PLAČEK, M., 1986: Hrady v horním povodí Svratky. AH 11, 189–200.
- PLAČEK, M., 1987: Sídlištní struktura a hrady v povodí Loučky (Bobruvky). In: XVI. Mikulovské symposium 1986, 245–255. Praha.
- PLAČEK, M., 1988: Externí fortifikace drahotušského hradu. Sborník kruhu přátel Muzea hl. m. Prahy 1, 169–174.
- PLAČEK, M., 1990: Fortifikační komplex v Hoštejně. Severní Morava 59, 39–44.
- PLAČEK, M., 1991: Hrady v povodí Jihlavy a Rokytne. VVM 43, 145–157.
- PLAČEK, M., 1991a: Povrchový průzkum hradu Aueršperka (k. ú. Dvořiště, okr. Žďár n. Sáz.). PV 1988, 59. Brno.
- PLAČEK, M., 1996: Poznatky o středověkém stavebním vývoji zámku Vranově nad Dyjí. Průzkumy památek 3, č. 2, 51–64.
- PLAČEK, M., 1999: Hrad Bítov. In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, II. Brno, 151. Brno.
- PLAČEK, M., 1999a: Hrad Cornštejn. In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, II. Brno, 158–159. Brno.
- PLAČEK, M., 2001: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- PLAČEK, M.–PROCHÁZKA, R., 1984: Hrad Sůfílky. Příspěvek k poznání moravské fortifikační architektury. AH 9, 167–178.
- PLAČEK, M.–PROCHÁZKA, R., 1984a: Povrchový průzkum hradu Engelsberka. Slovácko XXIV/1982, 37–44.
- PLAČEK, M.–PROCHÁZKA, R., 1986: K historii hradu Vraní Hory a Plankenberka. Severní Morava 51, 24–27.
- POLÁČEK, L., 1990: Feudální sídla v povodí Bystřice, Nedvědičky a Bobruvky ve světle archeologických nálezů. In: Právěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka, 407–425. Brno.
- SMETANA, J.–GABRIEL, F., 1982: K otázkám datování, typu a funkce hradu Kalicha u Litoměřic. FHB 4, 49–82.
- TYMONOVÁ, M.–KALÁBEK, M., 1998: Dosavadní výsledky archeologického výzkumu lokality Tepence na katastru obce Jívové (okr. Olomouc). Střední Morava 8, 89–95.
- VAŠEK, L., 1998: Půdorys Nového hradu z roku 1703. Sborník Muzea Blansko '98, 10–13.
- VAVŘINEC, 1940: Vavřince z Březové Kronika husitská (ed. A. Dolenský). Praha.

Die externe Fortifikation der mährischen Burgen

Das Spätmittelalter war ein Vorzeichen für das Ende der Burgen als Kategorie der adeligen Sitze. Man beschützte sie durch Verstärkung der Fortifikationen besonders gegen die Schußwaffen und zugleich dienten sie als Verteidigungseinrichtung. In dieser Zeit registriert man die Anfänge der systematischen Belagerung der Burgen durch die Infanterie und die Burgbesatzung konnte einer längerdauernden Belagerung widerstehen. Die Widerstandsfähigkeit der Befestigung erzielte man einerseits durch Verstärkung der Burgmasse, andererseits durch die Einrichtung der externen Fortifikationen, die die Feuerstellung in der Burgnähe verhinderten.

Zu den Einrichtungen, die die Widerstandsfähigkeit sicherten, gehörten die Schildmauer, die zwischen zwei Halsgraben den Burgzugang sperrten und zugleich deckten die Burg vor dem Scharfschießen. Die Schildmauer der Burg Tempelštejn (Tempelstein – 5 m dick) wurde nicht beendet, angebrochene Schildmauer der Burg Bítov (2,5 m dick) aus dem 3. Drittel des 15. Jhs. ist durch zwei Türmen beendet und die Breite Schildmauer der Burg Helfštejn entstand erst am Anfang des 16. Jhs. Trotz ihrer Ausstattung durch Kanonenkammern und Kanonen auf der Mauerkrone, handelte es sich um eine nicht mehr perspektive Reminiszenz der Schildmauer des 13. Jhs. Etwas älter ist die verstärkte Mauer der Vorburg Loučky. Eine Variante der Schildmauer war ein Turmelement direkt vor dem Schildgraben. Diese Schildbastion beschirmte die Burg nicht zu viel, aber zugleich verteidigte sie gegen den Ansturm des Feindes auf die Frontseite der Burg. Ihre Form stellt ein rundförmiger (Burg Rabštejn vor 1440), prismatischer (Burg Drahotuše), oder fünfseitiger Turm (Burg Děvičky aus dem 1. Drittel des 16. Jhs.) dar und mit der Burg wurde er durch den Steg verbunden.

Die Grundteilung der getrennten Fortifikationen haben J. Smetana und F. Gabriel definiert: die ausgeschobenen Befestigungen sind mit der mütterlichen Befestigung verbunden, während die vorgeschobenen Befestigungen haben keine direkte Verbindung. Die ausgeschobenen Befestigungen bildeten entweder eine langgestreckte Formation, unter deren Kontrolle der Weg zur Burg führte, oder eine selbständige Befestigung, die durch Parallelmauern mit der Burg verbunden war. Den ersten Typ stellen ausgedehnte gemauerte Objekte der Burgen Starý Jičín (Alt Jičín) und Cornštejn aus der Zeit nach dem Jahr 1500 und noch eine ältere Formation der Burg Pyšolec dar. Eine Sonderstellung zeigt nach innen geöffneter Turm der Burg Vranov. Dieser Turm stand am Ende der Befestigung des unteren Zwingers. Die Burg Plankenberk wurde von zwei holzlehmigen Objekten geschützt. Der gemauerte Turm der Burg Cimburbk bei Koryčany wurde durch eine zerstörte Schanze mit einem rundförmigen Turm verbunden. Ähnlich Ausstattung hatten auch die Burgen Střílky, Holštejn und Drahotuše mit der Ausnahme, daß die Verbindung ein Korridor holzlehmiger Konstruktion gebildet hat. Die Befestigung bildete manchmal die Akropolis der Vorburg (z. B. der Burgen Zubštejn und Bludov) vor allem beim Vorfeld, das als Grundlage der Truppenabteilung gedient hat. Die Akropolis war in diesem Fall eine Kommandantefestung. Ein ausgedehntes Objekt war aus der Zeit vor dem Jahr 1400 auf einer Anhöhe vor der Burg Tepenec, wo eine unbendete Umfriedung des wirtschaftlichen Vorfelds eine Wallanlage aus der späten Bronzezeit ausgenutzt hat.

Selbständige vorgeschobene Befestigungen wurden wie in der holzlehmigen (z. B. die Burgen Drahotuše II, Cimburbk bei Trnávka, Lambersk, Lukov, Račice, Malenovice), so auch als gemauerte Türme in der holzlehmigen (Burgen Cornštejn, Nový Hrádek) oder gemauerten Befestigung (Burg Pernštejn), oder selbständig stehende Türme (Mikulov) realisiert.

Ein Qualitätshöhepunkt der vorgeschobenen Befestigungen waren gemauerte Bollwerke, die durch eine starke angebrochene Mauer (z. B. Hukvaldy, Nový Hrad bei Adamov, Boskovice-Bašta) gebildet wurden. Mehrtürmiges Objekt in der Stirnseite der Burg Veveří wird als externe Fortifikation, oder als ein Teil der hochgotischen Vorburg gehalten. Als Unikat muß man vorgeschobene Doppelbefestigungen in der Wüstung Mstěnice bezeichnen und ganz ungewöhnt ist die Art der Hinausschiebung des Angreifers durch fünf Quergräben und Wälle auf der Burg Engelsberk. Als Sondererscheinung kann man die leicht befestigte Vorfelder – Lager der Militärgesellschaften, sehr oft aus der Zeit der vorhussitischen Fehde (die Burgen Aueršperk, Chlum, Tepenec, Bludov, aus den böhmisch-ungarischen Kriegen die Burg Ždánice) bezeichnen. Denselben Zweck hatten auch große spätgotische Vorburgen von Lukov und Zubštejn.

Die Anfänge der Externen Fortifikationen hat man von der Hälfte des 15. Jhs. bis zum Jahr 1400 verschoben. Es zeigt sich, daß die ausgeschobenen Befestigungen noch älter sind. Im Rahmen Europas stellen unsere externe Befestigungen durch ihre Varianten eine außerordentliche Position und auch einen Beitrag der böhmischen Länder zur allgemeinen Fortifikationsentwicklung dar.

Abbildungen:

1. Burg Tempelštejn. Die Schildmauer auf einer Terrainskizze ist dünn schraffiert. Vor der Mauer sind Reste der vorgeschobenen Befestigung.
2. Burg Rabštejn bei Dukovany. Vor dem Burgkern sind Reste der Halsbastei.
3. Burg Starý (Alt) Jičín mit einer Ausgeschobenen Befestigung (rechts) auf einem Ölgemälde aus der Zeit um 1670.
4. Burg Plankenberk. Ausgeschobene Fortifikation auf beiden Enden der ausgedehnten Disposition.

5. Burg Cimburk. An der Westseite des Grundrisses ist eine ausgeschobene Befestigung.
6. Burg Drahotuše. Vor der Burg befindet sich ein doppeltes Halsbastei, weiter rechts eine ausgeschobene und eine vorgeschobene Befestigung.
7. Burg Bludov. Am der Nordseite bindet an die Burg ein befestigter Lagerplatz mit einer kleineren Kommandantenfestung an.
8. Situation der Neuen Burg, der Burg Lamberk und der vorgeschobenen Befestigung.
9. Burg Lamberk. Eine Terrainskizze der vorgeschobenen Befestigung (P).
10. Burg Cornštejn. Eine Terrainskizze des (polygonalen) vorgeschobenen Bollwerks und eines jüngeren Objekts mit einem Steinturm, der an der Stelle einer Belagerungsschlenderstelle steht.
11. Burg Mikulov (Nikolsburg). Ein vorgeschobener Turm auf dem Kozí (Ziege) Berg von NO.
12. Nový hrad (Neue Burg) bei Adamov. Jüngere und ältere vorgeschobene Befestigung (durch einen Graben verstört).
13. Burg Boskovice. Ruine der „Bastei“ (rechts) vor dem Jahr 1725.
14. Burg Ždánice. Ein befestigter Lagerplatz im Vorfeld der Burg (eine Terrainskizze).